

Hans Joas: A hit választása. Milyen jövője lehet a kereszténységnek?

Mai keresztény gondolkodók 8, Vigilia, Budapest, 2014, ford. Görföl Tibor.

A Vigilia Kiadó 2014 karácsonyára jelentette meg az ismert német vallásszociológus, Hans Joas könyvét: *A hit választása. Milyen jövője lehet a kereszténységnek?* 2015 márciusának első napjaiban pedig személyesen is megismerhetjük a szerzőt: március 2-án a kötet bemutatóján, amelyet a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskolán tartottak, vagy március 3-án a „Vallás, média, nyilvánosság” címmel rendezett konferencián a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karán. Miért tartom szellemi életünk egyik nagy eseményének a könyv megjelenését és Joas professzor látogatását?

A könyvben Hans Joas hosszú évek kutatásait rendszerezi néhány olyan kérdés körül, amely a kereszténység mai helyzetét érinti. Bár egyfajta „népszerű” kiadványnak készült, nem szabad tőle azt várnunk, hogy egyszerű és praktikus formulákkal válaszol meg mindent. Joas ugyanis nem hajlandó lemondani arról, hogy a fölvetett kérdésekről árnyaltan, kiegyensúlyozottan, a kijelentés érvényességének korlátaira figyelve beszéljen. Túl akar lépni az „a priori” érvelési stíluson, amelyen azt érti, hogy „a viták résztvevői általában véve a vallás vagy sajátosan a keresztény hit lényegéről alkotott felfogásuk alapján következtetnek a vallás és a hit nélkülözhetetlenségére vagy veszélyességére”. (47.) Ezzel az „empirikus tájékozódást” helyezi szembe, amely „az előre megállapított elveken túllépő, a történelmi és kulturális jelenségek gazdag összességére nyitott, fogalmi igénnyel csak kevés dolgot előre eldöntő hozzáállás”. (47.)

A könyv alapkielentése kettős, szinte olyan, mint egy mérleg, amelyen két tételt egyensúlyoz. Lássuk a mérleg egyik serpenyőjét. Joas kifejti az ún. szekularizálódási tétel kudarcát. Ez a té-

tel valójában egy feltételezés, hogy a modernizálódással együtt a vallás automatikusan visszaszorul. Joas ismerteti a kutatási eredményeket, amelyek alapján a tétel hamisnak bizonyult: „A modernizálódás egyáltalán nem fonódik össze szükségszerűen szekularizálódással, a szekularizálódás pedig gyakran modernizálódás nélkül megy végbe”. (45.) Márpedig a szekularizálódási tétel működött a marxista társadalomelméletben, és működik ma is számos ideológia mélyén. Joas összegzése szerint „a szekularizációs tétel már nem alkalmas arra, hogy önbeteljesítő jóslattá váljon. Ez a tény pedig korszakos jelentőségű változás csíráját rejt magában.” (46.)

A mérleg másik serpenyőjében is egy feltételezést látunk, amelyet Joas alaptalannak mutat be. Ez a gondolatmenet már érzékenyebben érintheti az egyházi gondolkodást, hiszen sokunkban ott működik. A feltételezést így foglalhatjuk össze: ahol a vallás ténylegesen visszaszorul, ott az ember „óhatatlanul erkölcsi hanyatlásnak indul”. (19.) Joas ezzel szemben kifejti, hogy a kutatók szerint a feltételezés alaptalannak bizonyult: a bűnözési mutatók a magasan szekularizálódott országokban nem rosszabbak más országokénál. Ma, amikor Magyarországon kiépülőben van az iskolai etikaoktatás, oda kell figyelniük Joas nézetére, miszerint az univerzális etikának nem csak vallási támpontjai vannak. Természetesen ezzel Joas nem akarja kizárni a vallást vagy a kereszténységet az etika támpontjai közül, és figyelmeztet, hogy „a kereszténység meggyengülésével az erkölcsi és a jogi univerzalizmus egyik tartópillére gyengül meg”. (67.)

Az erkölcs nem-vallási forrásai között Joas megemlíti (Malinowskira hivatkozva), hogy a kölcsönösségnek vannak olyan alapvető strukturái, amelyek az erkölcs forrását alkotják, de nem kötődnek vallási szemléletmódhoz. Érvként hozza Jean Piaget és Lawrence Kohlberg megállapításait is: a gyerekek önállóan, pedagógiai tekintélyek hatása nélkül is fel tudnak „fedezni” alapvető erkölcsi szabályokat (például a játékban

tanúsítandó korrektséget), csupán azzal, hogy a közös játék sikerének feltételeire reflektálnak.

Ebből a szempontból jelentősége van annak, hogy Joas másutt behatóan foglalkozott az emberi jogok általános érvényének megalapozásával. Az emberi jogokat nem egy előzetes elméleti álláspontból akarja levezetni, pl. a vallásos hitből, hanem nyitva hagy többféle megalapozást (*Die Sakralität der Person. Eine neue Genealogie der Menschenrechte*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2011). Ezek között nemcsak pozitív tapasztalatokat említhetünk, hanem negatívakat is (igazságtalanság, megaláztatás és erőszak átélése), és ezen keresztül válhatnak az értékek kötelező erejűvé. Ahogy írja: „Az emberiség történelmében az erkölcsnek mindig két gyökere van: egyrészt az értékek és az értékek szempontjából konstitutív jelentőségű tapasztalatok, másrészt az együttműködés feltételeire irányuló reflexió”. (66.) A Sapientia Főiskolán az etikatanárok képzésében mi is fontosnak tartjuk, hogy a jövőendő tanárok az értékek megalapozásának többféle útját ismerjék.

Hans Joas könyvének egy másik alapfogalma az „esetlegesség”. Korunkat az „esetlegesség korának” nevezi. Ezzel nem a „monotematikus diagnózisok” sorát akarja gyarapítani, sőt, éppen ezekkel száll szembe (pl. „kockázat-társadalom”, „élménytársadalom”, „hálózati társadalom”, „döntéstársadalom” stb.). Joas óv attól, hogy korunk valóságát egyetlen szemponttal akarjuk megmagyarázni, és arra biztat, hogy sokféle szempontot összegezzünk a korelemzésben. Az esetlegesség hangsúlyozása azt jelenti Joasnál, hogy „nem szabad egyetlen oksági dimenzió alapján magyarázatot adnunk a modernizálódás alfolyamataira, hanem azt kell látnunk, hogy esetleges kapcsolatban állnak egymással”. (118.) Ezután veszi végig az elemzés lehetséges szempontjait.

A kereszténységnek számot kell vetnie a választási lehetőségek számának növekedésével a mai társadalmakban, és ebben nem kell végveszélyt látnia, mintha a nagyfokú esetlegesség

feltételei mellett lehetetlenné válna a szilárd érték-kötődések kialakulása. Joas érvelése szerint „a nagyfokú kontingencia feltételei mellett nagyon is sor kerülhet személyekhez és értékekhez való szilárd kötődésre, csak éppen a kötődés jellege lesz más”. (126.) Ami ma számunkra lehetséges, az a „kontingens bizonyosság” (126.), olyan bizonyosság, amely tudatában van saját kialakulása esetlegességének.

Várnai Jakab OFM

Balázs M. Mezei: Religion and Revelation after Auschwitz

Bloomsbury, New York, 2014.

Mezei Balázs a magyar vallásfilozófiai gondolkodás egyik legmeghatározóbb alakjának tekinthető. Az eddig már megjelent és ismertté vált legjelentősebb munkái közé tartozik a *Mai vallásfilozófia* (Kairosz, 2010), a 2004-es *Vallásbölcselet* (Attraktor), a 2003-as *Vallás és hagyomány* (L'Harmattan), a 2000-es *Life-World and Body as Problems in the Philosophy of Religion* (Recherches Husserliennes) és az 1997-es *Zárójelbe tett Isten* (Osiris), amelyekhez 2013-ban kapcsolódott az angol nyelven írott, rendkívül igényes *Religion and Revelation after Auschwitz* [*Vallás és kinyilatkoztatás Auschwitz után*] című kötet. A mű a neves New York-i Bloomsbury kiadónál jelent meg, amely tény egy Magyarországon alkotó gondolkodó esetében kiemelkedően nagy teljesítménynek tekinthető. A munka meghatározó nemzetközi elismertségét mutatja a kiadói háttér, amely a kötetet 2014-ben papírkötésben is kiadásra bocsátotta. A könyv, mint arra szerző a bevezető részben utal, a készülő *Radical Revelation* című munka előfutárának tekinthető.

Az auschwitzi események borzalmát magyar nyelven, illetve magyar szerző tollából eddig legfőképpen naplójegyzetek, beszámolók, irodal-

mi vagy képzőművészeti alkotások alapján ismertük, például Viktor E. Frankl . . . *mégis mondj igent az életre!* című írásának elbeszéléséből, Kádár György és Kondor Béla grafikáiból, Kertész Imre *Sorsitalanságából* és Heller Ágnes *Auschwitz és Gulag* című esszé tanulmányaiból. Ezek a megrendítő tanulmányok, leírások és karcok történeti, eszmetörténeti beállítottságból kiindulva megdöbbentő képet festenek és megrendítő kérdéseket vetnek fel az emberi élet értékére vonatkozóan. Mezei Balázs *Religion and Revelation after Auschwitz* című munkájának kiemelendő újdonsága azonban, hogy nem egyszerűen rákérdez az auschwitzi esemény sor által megváltozott értékrendre, hanem ezen keresztül rámutat az emberi létezés értékébe vetett hit megőrzésének ellehetetlenítésére, felvetve az emberi létezésre irányuló metafizikai kérdésfeltevés megújulásának szükségességét.

A könyv négy nagyobb fejezetben vizsgálja a 1.) Vallás, 2.) Kinyilatkoztatás, 3.) Történelem és 4.) Egyetem túlélésének lehetőségeit. A mű három egymásra épülő kérdéskört tesz fel a valásfilozófia lehetőségeinek feltárásán keresztül, amely speciálisan a kinyilatkoztatás teológiájának filozófiai megközelítésére fókuszál, és a kinyilatkoztatáson legfőképpen az auschwitzi eseményt, annak történeti örökségét, a transzcendenshez való viszony megváltozását érti. A munka gondolati gazdagságát mutatja a kortárs gondolkodókkal és a holokausztra irányuló első reflexiókkal való szoros együtt-gondolkodás, amely lehetővé teszi, hogy olyan egységes kontextusról beszéljünk, amelyben Auschwitzra földrajzi helyként, a többi táborra vonatkozó gyűjtőnévként, Isten választott népének népirtási eseményeként tekintünk, tágabb értelemben a történelem olyan vízvonalzó eseményeként, amely egy konkrét földrajzi helyhez kötött, illetve a világon előforduló népirtás szimbóluma (vö. Mezei 2014, 5.).

A munka legnagyobb hozadékának a nagyon is tág teológiai és filozófiai összefüggésben viz-

gált kinyilatkoztatás-fogalom tekinthető, amelynek középpontjában az auschwitzi esemény sor az Isten által engedett vagy hagyott Gonosz megnyilvánulásként mutatkozik meg. Mezei munkája lényegében e körül a kérdés körül forog: Mennyiben lehetséges megértenünk Auschwitz igazságtartalmát, hogyha abban az isteni kinyilatkoztatás egy formáját szemléljük. E kérdéskör megválaszolásában Mezei többek között olyan teológiai felvetésekre alapoz, mint Karol Wojtyła *Acting Person* című munkája, Josef Ratzinger 2003-as *Truth and Tolerance: Christian Belief and World Religion* vagy Karl Rahner *Foundations of the Christian Faith* című munkája. E kérdésfelvetés problémahorizontjában Mezei rendkívül mély filozófiatörténeti háttérrel alátámasztva a gondolatmenetet, a vallásról – elsősorban a nyugat-európai gondolkodásba beágyazódott kereszténységről – alkotott gondolkodástörténet folytathatóságát kérdőjelezi meg olyan XX. századi gondolkodókon, a fenomenológia különböző szakaszainak felelevenítésén keresztül, akik a testi tapasztalatból kiindulva kérdezték rá az istentapasztalat lehetőségére. A korai, úgynevezett realista fenomenológia tagjai, Gerda Walther és Dietrich von Hildebrand – akizhez II. János Pál pápa gondolatmenete kapcsolódik – már a XX. század elején feltették azt a kérdést, hogy lehetséges-e a misztikus tapasztalat filozófiai megközelítése. A kérdés áthatotta a XX. század eleji göttingeni fenomenológiai mozgalom légkörét, ahol különböző módokon próbálták meg a vallási jelenség, azaz a kinyilatkoztatás lényegi fenomenológiai formáját megragadni. A már így is szétfeszülő problémakört lehetett volna a realista fenomenológián keresztül tovább tágítani abba az irányba, hogy az ugyanezen filozófuskörhöz tartozó, és a vallási problematikát már a korai munkáiban is tárgyaló, későbbi karmelita nővér és Auschwitzben mártírhalt Edith Stein, Szent Terézia Benedikta nővér miként reflektál katolikus szemmel a saját zsidóságára, s mint válik egyre világosabbá számára a népéért vállalt

áldozatának kötelezettsége. Ugyanakkor elmondható, és már a mű névmutatója és bibliográfiája alapján is látható az a széles spektrumú gondolati ív, amelyen keresztül Mezei ezt a rendkívül bonyolult kérdéskört a legnagyobb alpossággal tárgyalja.

A mű a széleskörű filozófiai beágyazottságon keresztül mindvégig azt a lényegi kérdést feszegeti, vajon lehetséges-e megértenünk Auschwitz borzalmát abban a kinyilatkoztatási struktúrában, amelyben a keresztény gondolkodás az isteni kinyilatkoztatást a megváltásba vetett öröm horizontjába helyezi. Mezei könyvének eredetiségét nem a kérdésfelvetésben láthatjuk, hiszen azt a filozófiai-teológiai kérdést, hogy Isten végtelen jósága hogyan engedheti meg a világban a Gonosz eluralkodását, hogyan lehetséges a jóba vetett bizalmunkat az auschwitzi borzalmak után megújítanunk, a szerző által idézet Hans Jonas is felveti *Mortality and Morality. A Search for the Good After Auschwitz* című írásában. Mezei könyvének valódi eredetisége, mint az a könyv bevezető részének oldalain is olvasható, sokkal inkább azon új generáció kérdésfelvetésében mutatkozik meg, amelyik már a II. világháború után, de az auschwitzi borzalmak árnyékában született, és a gyermekkorát olyan múltbeli események határozták meg, amelyeknek a szerző maga nem volt részese, a legszűkebb környezetében mégis elevenen éltek, és ez által a szerző legelemibb világtapasztalatát határozták meg: Az emberi élet értékéhez való viszony megcsorbulása ennél fogva az új generáció tapasztalati élményének hiányában köszöntött be, egyfajta reflexióval egy korábbi állapotra, ebben próbálva folytatni az emberi élet értékének továbbörökítését. A Szerző által idézett „*Si comprehendis, non est Deus*” – „Ha megérted, az nem Isten” (Mezei 2014, 46. l. 9.; Szent Ágoston 52. Sermo, 16: PL 38, 360.) ágostoni gondolat az Auschwitzról való gondolkodás kiemertethetlenségére utal, amelynek megoldhatatlan összefüggésében feltárul számunkra az isteni kinyilatkoztatás lényegi mivolta.

Összességében tehát elmondható, hogy Mezei Balázs *Religion and Revelation after Auschwitz* című munkája mind a magyar, mind a kortárs nemzetközi vallásos és eszmetörténeti gondolkodás számára olyan lényegi kérdésekre mutat rá, amelyek a hívő katolikus gondolkodás területén mindaddig csak kevésbé kerültek megtárgyalásra. Mezei Balázs munkája ennél fogva feltétlenül ajánlandó és a kortárs vallásfilozófiai kérdésfeltevések vonatkozásában megkerülhetetlen jelentőségű mű.

Varga-Jani Anna

Jean-Luc Marion: A látható keresztződése

Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2013, ford. Cseke Ákos.

„Az ikonban a látható és a láthatatlan olyan tüzrel öleli át egymást, amely immár nem élegeti, hanem megvilágítja az emberek isteni arcát.”
(*A látható keresztződése*, 196.)

Jean-Luc Marion neve már nemcsak a francia fenomenológia külföldi méltatói előtt ismerős, hanem az igényes fordításoknak köszönhetően immár magyarul is egyre több művét vehetjük kézbe. A jelen kötet fontos helyet foglal el a marioni életműben, hiszen olyan fogalmakat hoz közelebb hozzánk, melyek az elmúlt évtizedekben folyamatosan foglalkoztatták a filozófust, és gondolkodásának középpontjában találhatóak: látható és láthatatlan, bálvány és ikon, fenomenológia és teológia.

A kortárs filozófia több alakjánál (lásd Maurice Merleau-Ponty, Jean-Luc Nancy, Michel Henry, de akár Martin Heidegger vagy Marion maga is) feltűnik az a törekvés, hogy kiemeljék a művészetet az esztétika kizárólagos területéről, és visszavezessék gyökereihez, a létkérdéssel vagy a láthatatlannak a láthatóban való megjelenésével hozzák kapcsolatba. Ez a mű is illeszkedik ezen

felvetések sorába: a festészetről kezdünk el olvasni, a képről és a vele járó láthatóságról, és főleg arról, hogy mindez elvezethet-e, és ha igen hogyan, a láthatatlan megmutatkozásához. Marion egyik érdeme a fent említett szerzők között, hogy a láthatatlant nem immanensként értelmezi (mint pl. Merleau-Ponty a látható valóság visszájaként), hanem a transzcendensként, mint ami úgy képezi a látható alapját, hogy végtelenül meghaladja azt, és ezért mindig is a Szent Istenre utal.

A kötet egymástól időben, és látszólag témában is elkülönülő négy hosszabb tanulmányt tartalmaz, melyeket azonban együtt olvasva nem nehéz rátalálnunk az őket összekötő szálra: a láthatót keresztvező láthatatlan problémájára és ajándék mivoltára. Ahogy elkezdjük olvasni a szöveget, koncentrikus körökben haladunk egyre közelebb a mondanivaló szívéhez: az ikonhoz, mint a látható és a láthatatlan keresztveződésének legszebb és legigazabb példájához. A kiindulópontot a festészet kérdése adja, és a festmény ki-tüntetett láthatósága, melynek tárgyalását kivonva a festők és esztéták kizárólagos hatásköréből, a szerző mindenki, de főleg azok érdeklődési körébe utalja, akik számára a látható nem magától értetődő. A látható ugyanis nem pusztán önmagát adja, hanem megnyit és utal valamire, ami nem látható, mégis jelen van. A láthatatlan mindig a látható alapja, és mint ilyen, vagy mélysége szerint rendezi el a láthatót (perspektíva), vagy behatol a láthatóba, oda lép be, ahol nem számítunk rá – sokkol, lenyűgöz, megsebez (paradoxon). A látható és a láthatatlan keresztveződése tehát kétféle módon adatik: a láthatatlan a szemlélő tekintet és a látható között fejt ki hatását, mint rendező elv; vagy a láthatatlan maga a tekintet révén fejt ki hatását, mely a látható közvetítésével láthatatlanul egy másik láthatatlan tekintetre tekint. Az első esetben a látható látványnak minősül, mely felkínálja magát a látás számára, a második esetben viszont a láthatóban a láthatatlan szólít meg, céloz meg a tekintetével. Az első esetben előfordulhat, hogy a tekin-

tet leragad a láthatónál, és a láthatatlan helyett csak egy látatlant feltételez mögötte, így könnyebben esik annak a csapdájába, amit Marion bálványoknak nevez. A két láthatatlan tekintet összekapcsolódása ezzel szemben a bálvány ellentétéhez vezet: ez pedig az ikon. A célja az, hogy a szemlélőt látóvá tegye és visszajuttassa a másik tekintet eredetéhez, és így elfogadja magát e tekintet látottjaként. Az ikonról szóló elemzés vitathatatlanul a mű egyik kiemelkedő értéke és érdeme. Maga a szó Marionnál többet jelent a klasszikus keleti ikonok festészeti műfajánál: az ikon olyan kép, mely lehetővé teszi a tekintetek összekapcsolódását; hagyja, hogy megjelenjen rajta a láthatatlan nyoma; kiüresíti magát, és nem önmaga miatt adja magát, hanem az egyedüli Szentre utal vissza, miközben kitesz bennünket az Isten láthatatlan tekintetének. Vagyis az ikon hármas kapcsolódást hoz létre a szemlélő tekintet, a látható tárgy és a láthatatlan prototípus között; úgy mutatja fel a valóságot, hogy elvezet annak alapjához is. És bár sok minden lehet ikon, akár a másik ember arca is, végső soron minden ikon eredetije, prototípusa Krisztus, aki az Atya ikonja, „a láthatatlan Isten képmása” (Kol 1,5). Ahogyan Krisztus az Atyára utal vissza, úgy utal vissza az ikon Krisztusra magára, neki követelve a tiszteletet és a dicsőséget. Vajon van-e szebb keresztény élethivatás, mint Krisztus ikonjává válni, jellé, amely a rá szegeződő tekintetet elvezeti az élő Isten tekintetéhez? Minden ikon a látatlant nem utánzás, hanem ismétlés révén jeleníti meg; nem a hasonlóság révén idézi fel, hanem a láthatótól a láthatatlanig halad a felismerés révén, hogy az egyedüli Szentre utal. Fel kell ismerni és megvallani azt a szentséget, mely nyomot hagy rajta, azt a szentséget, mely nem sajátja, hanem Azé, aki az ikon eredetije – és ez csak az imádság révén lehetséges: az ikon nem tárja fel szentségét, csak az imádkozó szemlélő előtt, hiszen az imádság maga nem más, mint kitenni magunkat Isten tekintetének, Hozzá emelni a tekintetünket.

Az olyan kép azonban, amely elveszítette hozzáférését az eredetihez és elidegenedett tőle, bálvánnyá válik, megszűnik jelnek lenni. A tekintetet magához láncolja, és a látás torkosságát eredményezi, mely elszakít a valóságtól, gyökerelenné és elidegenedetté tesz. Heideggeri fogalmat kölcsönözve, az inautentikus létmód új mélységeit (vagy inkább felszíneit) nyitja meg, egyre távolabb sodorva a valóságtól és benne önmagunktól, míg az „én” végül feloldódik a képben. Így teszi a televíziós bálvány a látót előbb pusztán nézővé, majd kukkolóvá. Míg a látó a nem azonnal rendelkezésre állót és a láthatatlan látja a láthatóban, addig a kukkoló az azonnal rendelkezésre álló képpel „tömi tele magát”: míg minden feltáruul nézése előtt (az is, ami nem tartozna rá), ő maga mindvégig láthatatlan marad.

A mű másik kiemelkedő érdeme épp a helyenként kemény kritikának ható elemzés a televíziós (internetes) képről, reklámokról, hiszen ma, amikor a láthatóság fénykorát éljük, ritkán esik szó arról, hogy milyen zsákutcákba vezethet. Vajon hányszor kérdezzük meg magunktól: mindaz, ami így mutat fel képet, közel hozza a valóságot vagy távolságot iktat be közénk és a szemléltetők közé? Vajon megnyit az igazságra vagy kizár belőle? Szabadok vagyunk a képpel szemben vagy az zsarnokoskodik a világ és a lelünk fölött? Ha minden a képernyőre kerülhet, nem áll-e fenn a veszélye annak, hogy nem történik igazi kommunikáció, nem adnak és nem kapunk semmit? Az egyre többet látás vágya vajon nem zár-e be egy illuzórikus „valóságba”, mely elszakít az igazságtól, másoktól és végül önmagunktól is? A mindent látni akarásnak is kétféle tekintete van: a képnél leragadó, és az eredetit a képpel helyettesítő magányos és tárgyiasító tekintet; és a szeretet tekintete, mely a képen keresztül is a szeretett tekintetébe kapcsolódik. A kettő pedig kizárja egymást: „A látás tiszta vágya (*libido videndi*), amely a képernyő előtti magányos élvezettel lakatja jól magát, felment a szeretet törvénye alól, hiszen megtiltja, hogy lássuk

a másik arcát – amely láthatatlan és valóságos”. (124.) Az ikonnak viszont egyetlen tétje van: „a tekintetek kereszteződése, tehát szigorú értelemben, a szeretet – a szerelem – maga”. (195.) Hogy mi minden válhat bálvánnyá vagy ikonná abból, amit tekintetünk lát és átlát, csupán ezen múlik.

Petres Lúcia OP

Szabó Ferenc SJ: „Krisztus fénye”. Bevezetés Henri de Lubac SJ életművébe

Jézus Társasága Magyarországi
Rendtartománya, Budapest, 2014.

2014 decemberében mutatták be a jezsuita Szabó Ferenc új könyvét, amely sok évtizednyi személyes és még inkább szakmai kapcsolat összefoglalója. A könyv átfogó képet akar adni Henri de Lubac (1896–1991) jezsuita teológus munkásságáról, aki a XX. századi európai teológia legmeghatározóbb alakjainak egyike volt. Az élete végén bíborossá kreált Henri de Lubac nevével elsősorban éppen Szabó Ferenc írásain keresztül ismerhette meg korábban is a magyar olvasóközönség. A patrisztika kiemelkedő művelőjeként és szisztematikus teológusként egyaránt jelentős francia jezsuita életműve komoly hatást gyakorolt a II. Vatikánumra is. Magyar nyelvű fordításban csupán a kiterjedt életmű töredéke olvasható, ezért is kiemelt jelentőségű az, ha bármilyen közvetítés útján hozzájuthat a magyar nyelvű olvasó Henri de Lubac teológiájának a megismeréséhez.

„...én – a XX. századi ember” (224.), olvasható Szabó Ferenc könyvében. Páter Szabó – Henri de Lubac *Lexégése médiévale* című munkájának bemutatásakor – saját narrátori jelölőjét, vélhetően az olvasó bevonásáért, általános alannya terjeszti ki, ez a retorikai fogása azonban sokatmondóan téveszti el a célját. A könyv írójának az olvasó számára kölcsönözni kívánt al-

teregője megakad a korszakjelölésen: egyikünk sem (csak) XX. századi. Az olvasó és a szöveg (beszélője) között így keletkező narratív hasadék ugyanakkor alkalmas bejárat lehet a közel félezer oldalas írásmű világába.

A nézőpont, amely a XX. század szellemtörténeti horizontjait meggyőzően tágítja ki a magyar befogadók előtt, nem véletlenül marad az előző század rabja. A francia teológia és kultúra ismerőjeként a világégek századának legfontosabb, egymást kölcsönösen átjáró szellemi mozgalmait Szabó Ferenc magabiztosan beszéli el úgy, hogy azok a századot teológiailag közepeken elfelelő II. Vatikáni Zsinat felé konvergálnak. Henri de Lubac életművének könyvbeli bemutatása ennek eklatáns példájaként zsinat előtti, alatti és utáni szakaszokra bomlik, illetve a francia teológus-bíboros legnagyobb munkái is egy-egy zsinati dokumentumhoz (*Lumen gentium*, *Dei verbum* és *Gaudium et spes*) illeszkedve jelennek meg előttünk. Szabó Ferenc személyére találóan illik egy korábbi könyvének (*Keresztény gondolkodók a XX. században*. Agapé, Szeged – Budapest, 2004) fülszövegéből a „koronatanú” jelző, amit a most tárgyalt művének első fejezete azzal támaszt alá, hogy a szerző Henri de Lubachoz fűződő személyes élményeiről ad számot. A kezdő fejezet direkt emlékidézése indirekt módon a további fejezetekben is tovább él. Mindez egyszerre kölcsönöz hitelességet és szakértői hozzáértést a különböző események, illetve azok összefüggéseinek tárgyalásakor.

Másfelől ugyanennek a személyes emlékezésnek az intenzitása talán túlságosan is hangsúlyos, ami a tudományos monográfia műfaji hangvételét az esszéhez közelíti. Henri de Lubac életművének bemutatása több esetben olvasónaplószerű benyomást kelt elsősorban azoknál a műveknél, amelyek a részletező kifejtés és kritikai viszonyulás helyett csak tartalmi összefoglalást kapnak. Igaz, egy ilyen monumentális életmű átfogása aligha bontható ki egyetlen kötetben, éppen ezért a szükségszerű válogatást érdemes lett

volna kérlelhetetlenebbül véghezvinni. A kötet szerzőjének saját életművére tett hivatkozásait például ritkítani lehetett volna, más redundanciákhoz hasonlóan. E nélkül is nyilvánvaló ugyanis, hogy a magyarországi katolikus teológia döntően német szerzők által orientált látásmódját nagymértékben Szabó Ferenc eddigi értékes munkássága egészítette ki a francia teológia perspektíváival. Meggyőződéssel állíthatjuk, hogy a „*Krisztus fénye*” ennek a kívánatos és még mindig úttörő tendenciának a szerves folytatása.

Történeti szempontból megvilágító erejük a könyvnek a modernista válságról, majd az ezzel hírbe hozott *Nouvelle Théologie* mozgalmáról, illetve ezek zsinat alatti és utáni recepciójáról írott fejezetei. Ehhez kapcsolható erénye a könyvnek, hogy tovább gazdagítja a II. Vatikáni Zsinat és a *Humani generis* vagy a *Humanae vitae* enciklikák történeti kontextusainak ismeretét, kitérve a zsinati atyák rekonstruálható szándékaira és az azokat befolyásoló tényezőkre. Fontos kiegészítése mindennek az a szerényen csak *Függelék* címre keresztelt, a könyv mintegy ötödét kitevő bemutatás, amely Henri de Lubac szellemi partnereit veszi sorra. Ezek közül is kiemelendő Joseph Ratzinger portréja, amely már a jelenbe vezeti el az olvasót, hasonlóan a főszöveg utolsó alfejezeteihez, amelyek Ferenc pápa egyházképét helyezik a korábbi egyházkritikák mellé. Sokáig (373.) várat magára az Henri de Lubac életművére tett kritikai megjegyzések mérlegelése. A kritikai távolságnak köszönhető érdemi értelmezés a könyv utolsó fejezetéig inkább a másokkal folytatott polémiaikból hámozható ki, ezért annál fontosabb, kiegyensúlyozó szereppel bír a végső bekezdések sora. (Például a rahneri anonim kereszténység fogalmára von Balthasartól és de Lubactól érkező kritikák is alkalmat szolgáltatnának [322–325.] az értelmezői távolság felvételére, ehhez azonban szükséges lett volna, hogy a szerző Henri de Lubac meglátásait von Balthasaréval azonos mértékben fejtsse ki.)

Polémia helyett elmélyült párbeszéd jellemzi Henri de Lubac és rendtársa, Pierre Teilhard de Chardin szellemi kapcsolatát. A könyv külön fejezetben értekezik arról, hogyan védi a fiatalabb teológus az idősebb mestert az őt érő kritikák keresztüztüében. A középkori egzegézisről írt fejezet mellett ezek a passzusok mindenképpen a legjobban sikerültek között említhetőek. Teilhard de Chardin látens zsinati recepciójának felfejtése mellett a de Lubac számára is elfogadhatatlan tézisrészek egyaránt hozzájárulnak a hiteles portré megszületéséhez.

Ha néhány hónapja azt a kérdést tettük volna fel, hogy mire van nagyobb szüksége a magyar teológiának: félezer lapnyi szövegre Henri de Lubactól vagy ugyanennyire Henri de Lubacról, a válaszok bizonyára megoszlottak volna. Szabó Ferenc eldöntötte a dilemmát. Gazdag és hiánypótló monográfiájával egyúttal arra inspirálja a magyar befogadókat, hogy ne nyugodjanak bele az olvasásba Henri de Lubacról. A következő lépés lehetne félezer oldalnyi fordítás Henri de Lubactól.

Hoványi Márton

Peter Neuner – Paul M. Zulehner: *Jöjjön el a te országod. Gyakorlati egyháztan*

Verbum Kiadó, Kolozsvár, 2014, ford. Wildmann János.

Bármely teológus, hitoktató vagy hite iránt érdeklődő ember felteheti magának a kérdést: ha meghívnának Kínába tanítani, miről beszéljek? Mit kellene elmondanom az *ottani* papnövényedékeknek és szerzetesöknek? Mire van *nekik* szükségük? A jelen könyv ugyanis így keletkezett. „A szerzőket éveken át dr. Chen Binshan, a Kínai Katolikus Egyház Nemzeti Papnevelő Szemináriumának tanulmányi dékánja hívta meg előadásokat tartani. A hallgatók elsősorban kis-

papok voltak, de növekvő számban papok is, akik hosszú ideje lelkipásztori munkát végeznek, néhányan közülük pedig fontos feladatokat látnak el a kínai egyházban. Egy harmadik csoportot alkottak a szerzetesnövérek, akik a gyorsan növekvő kínai egyházban sokrétű szociális munkát végeznek, és a kínai társadalomban a bonyolult, európaiak számára nehezen érthető kihívások közepette nagy tiszteletnek örvendenek.” (11.) A keletkezés másik érdekes mozzanata, hogy a könyv Kelet-Európában is jó visszhangra talált teológusok körében, többek között a sajátos párhuzam miatt, amelyet a kínai helyzettel felfedeztek. Ilyen körülmények között a szerzők érthető módon elszakadtak a teológiai traktátusok hagyományos beosztásaitól, a leglényegesebb kérdésekre koncentráltak, egyszerű és érthető bemutatásra törekedtek.

Mindkét szerző professor emeritus: Neuner 2006-ig Münchenben a dogmatika, Zulehner 2008-ig Bécsben a pasztorálteológia professzora volt. Könyvükben életművük sok fontos tételét fogalmazzák meg, miközben rendszeresen utalásokat tesznek a kínai és kelet-európai helyzetre.

Az első jelentős szakmai adat az anyag beosztása. Az *első rész* („Egyház az üdvörtörténetben”) műfaja „egyháztan a szoteriológia (megváltástan) keretében”. Ha „az egyház az üdvösség szentsége”, akkor először ki kell fejteni a krisztusi üdvösség fogalmát. Jól emelik ki a keresztény üzenet, és ezáltal az egyház gyógyító jellegét. Végül a nem keresztény vallások keresztény megítélésének kérdését mutatják be az egyház szemszögéből. Az ismert vallástéológiai nézetekből „exkluzív, inkluzív és plurális egyházkép” lesz, ahol a szerzők egyértelműen az inkluzív egyházkép mellett teszik le a voksot. A plurális felfogást éppen csak megemlítik.

A *második részben* („Az egyház mint Isten népe – állandók és változók”) találjuk az egyháztan körében általában tárgyalt alapvető kérdéseket: rövid ismertetés az újszövetségi könyvekben talál-

ható egyházfelfogásokról, az egyház négy tulajdonsága a Credóban, az egyház lényege a zsinat szerint (a *communio* szép kifejtésével), valamint a „hivatalok és rendek az egyházban”, ahol először Isten népének egységére, azután a laikusokra, és csak utána a hivatalviselőkre irányul a figyelem. Említésre méltó ennek a résznek a végén a lelkipásztori referensekről szóló teológiai kifejtés.

A harmadik rész témáit a teológia hagyományosan a pasztorálteológia keretében tárgyalja, de itt érthető a továbbgondolás: miután bemutattuk, mi az egyház, hogyan fog ez működni? A szisztematikus kérdésektől a pasztorális témához való átmenetet összefoglalóan „egyházépítésnek” vagy „ekkleziogenezisnek” nevezik a szerzők. Szó van itt az egyház társadalmi cselekvésének lehetőségeiről, az intézményekről, de leginkább a keresztény közösségek építéséről. A 152. oldaltól szerephez jut Zulehner egyik gyakran idézett forrása, a finn származású amerikai Martin F. Saarinen tanulmánya (*The Life Cycle of a Congregation*, Alban Institute, Washington D. C., 1986) az episzkopális kongregációk életciklusairól, amely kiemeli a „vízió” szerepét a keresztény közösségek létrejöttében és megújulásaiban. Mások „vízió” helyett inkább „istenélményt” vagy „lelki tapasztalatot” mondanának, de az tény, hogy a műben kellő hangsúlyt kap az egyházi élet lelkeségi megalapozottsága.

A szerzők nem úgy járnak el, hogy ismertetik a zsinati egyháztant és utána rátérnek a mai viszonyokra, hanem lényegében az egész mű a zsinati egyháztan gondos, kiegyensúlyozott bemutatásának tekinthető. Nem a dokumentumok sorrendjében haladnak, hanem értelemszerűen és rendkívül jó didaktikával alkalmazzák az egyes zsinati kijelentéseket az éppen tárgyalt témához. A *Lumen gentium* fejezeteinek sorrendjében a II. fejezet szerepére többször is emlékeztetnek, így például a 97. oldalon: „Az egyházat elsősorban nem a strukturái felől kell szemlélni, hanem a lényege, a küldetése, az eredete felől, vagyis ar-

ról az oldalról, amely az egyház minden tagját érinti és mindenkire vonatkozik, nem csak a tisztviselőkre és a hierarchiára. Az egyházat csak akkor érthetjük meg, ha előbb arról van szó, ami az egyház valamennyi tagjában közös. Csak ezután beszélhetünk az egyház elengedhetetlen feladatairól, rendjeiről és funkcióiról.” Úgyszintén méltatandó a *communio* kifejtése és a rá való sokféle, koherens utalás, főként a „koinónia kultúrájának” kifejtése a 179–190. oldalakon.

Érthetően kitérnek a „rázós” kérdésekre is. Ha például hangsúlyozzák az Eucharisztia jelentőségét az egyház építésében, adódik a kérdés, hogyan jut hozzá minden közösség rendszeresen az Eucharisztia ünnepléséhez? A vitás kérdésekben korrekt módon ismertetik az álláspontokat, és legtöbbször nyitva hagyják egy ilyen értelmű mondattal: „A jövő majd eldönti, mi lesz a helyes megoldás”. Ebben azért is joggal bíznak, mert többször is rámutatnak az egyház rugalmasságára, pl. 143. oldal: „Nyilvánvaló, hogy eredete miatt az egyház nagyon rugalmas életének, működésének és társadalmi formájának kialakításában.”

A fordítás jónak mondható, nyelvezete jól olvasható. Az olvasónak néhány észrevétel talán mégis segítséget jelent: A 19. oldalon a *Victimae paschali* húsvéti szekvencia két elírása sajnos a német eredetiben is hiba. A 106. oldalon a „Hivatalok és rendek az egyházban” címben nem „rendek”, hanem inkább „életállapotok” lenne a helyes (*Stände*). Az idegen szavak átírása olykor a németet követi, holott erre a magyarnak is megvannak a szabályai, pl. a 107. oldalon a két görög szó magyar átírásban helyesen *ethné* és *laosz*. Végül a nyomda ördöge is közbeszólt: a címlapon a német eredetiben a KRESZ-tábla árnyéka egy keresztben végződik, mintha templom árnyéka lenne – ez a magyar kiadás címlapján alig-alig felismerhető. E néhány formai hiányosság ellenére a könyv nagyon jó impulzusokat adhat az egyháztannak – és magának az egyház életének.

Várnai Jakab OFM

György Benyik (ed.): *The Bible and Economics. International Biblical Conference XXV. Szeged, Ferenc Gal Theological College, 22nd – 24th August 2013*
JATE Press, Szeged, 2014.

A mai ember gondolkodásában kulcsfontosságú szerephez jutnak a gazdasági kérdések, így nem véletlen az érdeklődés a judaizmus és a kereszténység szent iratainak gazdasághoz fűződő kapcsolata iránt. A szervezők felismerték a téma aktualitását, így a tudományos összefüggéseket követően a *Biblia és a gazdaság* címmel 2013 augusztusában Szegeden megrendezett, 25. Nemzetközi Bibliikus Konferencia írásos anyagát immár a kezünkben tarthatjuk. A gazdagon dokumentált kötet összesen 36, angol, német és olasz nyelven írt tanulmányt tartalmaz.

A *Héber Biblia* kapcsán olvashatunk arról, hogy a gazdagság és szegénység témája hogyan jelenik meg a Példabeszédek könyvében és Ámosz igehirdetésében, valamint a Templom kifosztásairól a hellenisztikus korban. Előkerül a rabszolgának eladott József egyiptomi története, de olvashatunk olyan tanulmányt is, amely a pénzre és a pénzermérettel bibliai utalásokat dolgozza fel. A kötetet alapvetően mégis az *új-szövetségi hangsúly* jellemzi. Természetesen előkerül a Jézus korabeli Galilea gazdasága, az alamizsnálkodás, a pénzszeretet, a templomadó kérdése, de ugyanígy találkozunk különböző részletkérdésekkel az Apostolok Cselekedeteiből vagy éppen a Pál apostol tanítványi köréhez fűződő levélimagazalomból. A szövegek újraolvasása teremtői aktus. Jól fogalmaz a nemrégiben elhunyt neves haiku-szerző, Fodor Ákos: „*új szemmel nézni / a régi képre: ez a / mi alkotásunk*”. Így például nem csupán a vonatkozó kutatás elégséges vagy kiváló összefoglalóival találkozunk, hanem eredeti meglátásokkal és a legújabb irodalmi elemzés új módszereivel, és a humán tudományok (szociológia, kulturális antropológia) bevonásá-

val is. Ami talán külön érdekesség, hogy nemcsak bibliai gondolatok kaptak helyet a kötetben, hanem megjelenik a hatástörténet is, előkerülnek kora keresztény feldolgozások, valamint az egyistenhívő közösségek, a muszlim és zsidó tradíció értelmezései és gyakorlatai is. Az pedig felettebb örvendetes, hogy a kötet végén említett új bibliafordítást, amely Simon Tamás László benecés atya kitarató és szakértő munkáját dicséri, már mi is haszonnal forgathatjuk.

Köszönet illeti a konferencia szervezőit és a kötet gondozóit, amiért felvillantják előttünk a Biblia szingizmagát a felmerülő gazdasági kérdések kapcsán. A kötetet jó szívvel ajánlom olvasásra nemcsak teológiai hallgatóknak, hanem a gazdaság kérdéseiben járatos, érdeklő civil-társadalomnak is. *Tolle lege!* Vedd és olvasd!

Szabó Xavér OFM

Joseph Ratzinger (XVI. Benedek):
Hit, igazság, tolerancia.
A kereszténység és a világvallások
Jövőgyetem könyvek, Pécs, 2014,
ford. Sallai Gábor.

Bár már két éve a pápai szolgálatától való visszavonulásának, teológiája, irodalmi tevékenysége, gondolatai ma is olvasók tömegeit vonzzák. Az emeritus pápának a világ, a teológia, az élet sok területén kinyilvánított véleménye, tanítása számtalan igazságra vágó embert eligazít, biztos útmutatót jelent számukra. Ilyen a 2003-ban, a Herder kiadásában megjelent könyve, amit most Sallai Gábor szakszerű fordításában vehetünk kezünkbe és olvashatunk magyarul. A könyv két nagy részre tagolódik: a keresztény hit a kultúrákkal és a vallásokkal való találkozásban, valamint az igazság keresése és a vallások. E két nagy csoporton belül azután előkerülnek olyan fontos kérdések, mint a misztika és a hit kapcsolata, az inkulturáció, a vallásközi imádság, a fel-

szabadítás teológiájának válsága, a New Age, Szent II. János Pál pápa *Fides et ratio* enciklikájának mai olvasata, az igazság kérdésének megkerülhetetlensége és a keresztényként értelmezett és gyakorolt (valódi) tolerancia. Utolsó nagy témaként, mintegy zárásként a szabadság témáját tárgyalja a szerző. A függelékben az egyes fejezetek korábbi megjelenési helyeinek lelőhelye található. A mű kiváló segédeszköz, kiegészítő irodalom a fundamentális teológiát tanulók (és persze tanítók) számára, de mindazoknak is hasznos olvasmánya lehet, akik nemcsak beszélni tudnak a világban történő visszaélések, durvaság, jogtalanság, vallási alapon történő üldözés láttán, hanem keresik a történelem gyökereit és tenni is akarnak megszüntetésükért. A kötetet Székely János püspök lektorálta.

Pákozdi István

Bugár M. István: Szabadság, szeretet, személy. Az ókeresztény teológia antropológiai vetülete
Catena Monográfiák 15, Kairosz Kiadó, Budapest, 2013.

Bugár István, a Debreceni Egyetem tanszékvezető docense, – számításom szerint – immár negyedik forrás-szöveggyűjtemény jellegű munkáját adta közre *Szabadság, szeretet, személy. Az ókeresztény teológia antropológiai vetülete* címmel.

Bugár István könyvei közül az egyik éppen tíz éve jelent meg, szintén a Catena sorozatban – *Szakraális képzőművészet a keresztény ókorban*, két kötetben (Catena Fordítások 6, Paulus Hungarus – Kairosz Kiadó, Budapest), a *Sors és szabadság* 2004-ben, illetve a *Kozmikus teológia* 2005-ben, szintén a Kairosz Kiadó gondozásában, de egy másik, Kultusz és Logosz című sorozatban. Eme szisztematikus feldolgozása az antik filozófiai és keresztény vallási-teológiai kulcsfogalmak történetének igen nagy segítséget

nyújt az olvasók számára ahhoz, hogy megértsék, mi is az ókori filozófia és hogyan formálódott az ókori keresztény teológia. A források szövegei kiváló fordítás, fordítás, megfelelő bevezetővel és bibliográfiával ellátása egy külön műfaj, ami felettebb munkaigényes és nem is annyira látványos, nincs megfelelő presztízse, talán éppen ezért nem nagyon található Magyarországon igazi művelői. Ennek oka az lehet, hogy számos szöveggyűjtemény megelégszik a többé-kevésbé elszórta meglévő anyagok összegereblyezésével, gyakran a legpraktikusabb elemi szintű oktatási céllal. Pedig egy igazán jó forrásgyűjtemény igazi kincs, ami többet érhet, mint egy problematikus tézist kibontó vagy ecsetelő nagymonográfia. Azt hiszem, Bugár István a forrásgyűjtemény műfaját érleli egyre tökéletesebb folyamatosan eredményeket hozó, kitartó munkálkodásával. Az is megköszönhető, hogy műfaji értelemben a „monográfia” megjelölés is korrekt Bugár esetében, mert terjedelmes bevezetője monografikus elmélyültséggel készült, amely főszöveg téziseit a szövegek mint bizonyító anyagok támasztják alá.

A korábbi szöveggyűjtemény-kötetek közül tematikusan a Lautner Péterrel közösen készített *Sors és szabadság* az, ami leginkább kapcsolódik a *Szabadság, szeretet, személy* könyvhöz, annak is első témaköréhez.

A *Szabadság, szeretet, személy* előszava utal is a *Sors és szabadság* és *Szabadság, szeretet, személy* gyűjtemények kontinuitására, sőt, egy kicsit feltételezi annak ismeretét. A szabadság kérdése iránt érdeklődő olvasó mindenképpen jól teszi, ha alaposan áttanulmányozza az ott található bevezetést. Mindkét kötet, a *Sors és szabadság* és a *Szabadság, szeretet, személy* – sőt, mind a négy kötet – bevezetője egy végletesen tömör, minden leegyszerűsítést kerülő alapszöveg, amely kristálytisztá gondolatmenet keretében a forrásgyűjtemény hívszavainak történetét mutatja be.

A *Szabadság, szeretet, személy* kötetben található dokumentumok hét évszázad ide vonatkozó szövegeiből adnak válogatást, kronológiailag az

első a Jézus-kortárs zsidó Philónnak *Az emberiségesség* című értekezése, az utolsók közül pedig a hetedik századi Hitvalló Szent Maximosz szövegei említendőek. A bevezető még nagyobb időtartamot fog át.

A „szabadság”, „szeretet”, „személy” fogalmak történetében egy ismertetés természetesen nem tud végigmenni. Néhány fő pontot szeretnék csak érinteni. A „szabadság” fogalma kapcsán alapvető, hogy itt a görög források terminusai – *autexuszion*, *ep'hémin* – kapcsán autonómiáról, döntésképességről van szó, amelynek ágense az ember, illetve az emberi értelem, és nem akaratszabadságról – annak kanti fogalma szerint, mintha szabad észlelyként a *noumenon* világának lakói lennének, akiknek a szelleme minden determináló készlettel szemben szabad – vagy éppen ágostoni értelemben, mintha a *voluntas* önálló mentális döntéshozó képességünk lenne. Bugár István elemzése nyomán világossá válhat, hogy néhány patrisztikus szöveg korábban készült magyar fordítási megoldása revízióra szorul, az „akaratszabadság” kifejezést ezekből érdemes lenne eltávolítani. A világban tapasztalt rossz és az isteni jószág együttes állítása a görög filozófiai tradíció alapján a keresztény szerzőknél is a szabad döntés irányában kereste a feloldást legalább Juszinosz óta. A kötetben közölt hosszabb lélegzetű szövegek két szerzőhöz kapcsolhatók: Órigenészhez és Aranyszájú Szent Jánoshoz. Órigenész a *Téremtés könyvéhez*, a *Zsoltárokhoz* és a *Római levélhez* írt kommentárjainak Nagy Szent Vazul és Nazianzoszi Szent Gergely által a *Philokáliába* beválogatott szemelvényeivel van jelen – az isteni előretudásnak és emberi szabadságnak egy elméletileg felettebb cizellált egyeztetési kísérletével, amelynek szálait és problémáit Bugár szépen megmutatja a bevezetőben. Megjegyzem, lassan kezd összeállni egy teljes *Philokália* magyarul. Ha egyszer ennek a maga korában óriási népszerűségnek örvendő műnek a teljes magyar verziója megjelenhetne, a fordítási szöveg terminológiájának a megállapításához Bugár magyarítása

szolgálhat majd vezérfonalként. Aranyszájú Szent János *Máté- és János-evangéliumi homíliákkal*, továbbá páli levelek magyarázatával szerepel a kötetben. Többek között ő bontja ki a klasszikus *szünergeia* eszméjét az isteni gondviselés és emberi igyekvés együttműködéséről, amelynek elemzését a szemelvények szerzőin túl az egész patrisztikus irodalmi örökség optikájából rajzolja fel a bevezető.

Ugyanígy a „szeretet” fogalma kapcsán is alapvető Bugár Istvánnak az a nyelvészeti ihletésű kiindulópontja, hogy a „szeretet” *philia* első megközelítésben nem érzelem, hanem tudatos beállítódás, és hogy négy különböző szótó (*phil*, *agap*., *era*., *sterg*.) jelentésaspektusainak kapcsolata során bomlik ki egy érzelmi, ám tudatos irányultság koncepciója a patrisztikus forrásokban. A válogatott szövegek Philóntól, Aphrahattól és Aranyszájú Szent Jánostól, illetve az Aranyszájú gyűjteményből, továbbá Gabalai Szeveriánosztól, Szír Szent Izsáktól és Hitvalló Szent Maximosztól valók. Ez a gyűjtemény-rész nem nagyon lett volna elkészíthető a szír anyag fordítása nélkül, amely a biblikus hagyomány értelmezésében a szorosabb szó szerinti kötődést juttatja érvényre.

Ha azt mondjuk, a szabadság felfogása a görög bölcseleti irodalomban gyökerezik, a szeretet értelmezése hasonlóképpen, de attól olykor már erősen elrugaskodik, úgy a személy fogalma esetében már arról beszélhetünk, hogy ez ízigvérig önálló keresztény teológiai koncepció, amelynek persze szintén megvannak bizonyos filozófiai előzményei Szókratésznél, a platóni *corpus I. Alkibiadész*nek szövegében és másoknál, ezek azonban inkább csak egy tudományos rekonstrukció eredményeképpen érzékelhetőek számunkra, és nem olyan egyértelmű irodalmi reminiscenciák révén, mint pl. Platón *Lakomájának* Erósz-koncepciója a patrisztikus *Énekek éneke*-magyarázatokban Órigenésztől kezdve. A bevezető alaposan elemzi a személyfogalom kialakulását és annak szentháromságtanban elő-

térbe kerülő csomópontjait. Érvényre juttatja a komplexitásnak azt a követelményét is, hogy az írott források mellett folyamatosan tekintettel kell lennünk a tárgyi emlékekre, különösképpen a keresztény művészet alkotásaira. A forrásgyűjteményben két igen jelentős szöveg fordítására vállalkozott ebben a szekcióban Bugár István: Hippolütosz *Noétosz ellen* írt vitairatára és Nüsszai Szent Gergely *Ablabioszhoz* címzett rövid értekezésére: *Ne gondoljuk, hogy három Istenről beszélünk*. Az előbbi Noétosz patripassionista nézeteit veszi górcső alá és szedi ízekre, az utóbbi a triteizmus Szküllája és a Fiú és Szentlélek istenségét tagadó szélsőséges arianizmus Kharüdisze között hajózva fejt ki az egy *uszia* három *hüposztaszisz* újnikaiai koncepcióját, amelynek elfogadtatásában a kappadókiai atyák, köztük Nüsszai Szent Gergely, óriási szerepet játszottak.

Én úgy érzékeltem, hogy a korábbi forrás-szöveggyűjtemények bevezetőjéhez képest Bugár István még több forrást idéz. Ezek nagy része is saját fordítás. Tiszteletre méltó önkorlátozás ez abban az értelemben, hogy ezek az idézetek azután nem szerepelnek a lefordított szövegek között. Maguk a görög és szír nyelvből magyaráított szövegek majdnem minden esetben teljes szövegek, tehát nem csupán részletek, és minden esetben saját fordítások. Ez – véleményem szerint – tovább emeli a gyűjtemény értékét. Az, hogy a szövegben szereplő kulcsfogalmak esetén feltünteteti a szóban forgó görög kifejezést, tovább segíti az olvasót, csakúgy, mint a tematikusan rendezett bibliográfia. A könyv tipográfiai kvalitásai is igen jók.

A *Szabadság, szeretet, személy. Az ókeresztény teológia antropológiai vetülete* című könyv tehát egy nagyon fontos kötet, ott a helye minden, az ókori teológia iránt érdeklődő olvasó polcán.

Somos Róbert

Viktória Hedvig Deák:
Consilia Sapientis Amici.
 Saint Thomas Aquinas on the
 Foundation of the Evangelical
 Counsels in Theological
 Anthropology

Tesi Gregoriana Serie Teologia 207, Editrice Pontificia Università Gregoriana, Roma, 2014.

There is once again considerable interest in the thought of Thomas Aquinas and some parts of his works are studied over and over again. This is not true, however, of his writings about religious life which have been somewhat neglected. Even in the full flow of Leonine neoscholasticism, Aquinas's work in this area did not receive much attention. We should therefore be grateful to Viktória Hedvig Deák for her careful study of these writings and for her contextualization of them in relation, particularly, to nature and grace.

The book is in three parts. The first part, *Status Quaestionis*, is a brief intellectual history of the ideas and movements which affected the reception of what Aquinas wrote about the counsels and the vows of religious life. The author analyses this history in a way that is familiar from the work of Servais Pinckaers but which remains effective in showing how and why later students of Aquinas' work were not always faithful to him. Deák's main concern in this first part is to show how an extrinsicist understanding of the evangelical counsels came to predominate, firstly through the birth of a morality of obligation, then through the rejection of religious life by Luther and the Protestant reformers, culminating in Roman Catholic defences of Aquinas which, in response to the later intellectual tendencies and controversies, were selective, and eventually distorting, in their interpretations of what Aquinas wrote. The result was a separation of the evangelical counsels from the full doctrinal and spiritual setting in which they

need to be thought about, the prevailing view being that they are extrinsic to the Christian life, additional obligations to which some Christians might commit themselves.

Although Vatican II made important contributions to this theme, not least by underlining the universal call to holiness, some of the difficulties inherited from earlier understandings influenced what the Council said about religious life while these difficulties remained unanswered and even unaddressed. There have been important contributions from the magisterium since Vatican II, notably in presenting a Trinitarian theology of religious life, although a legitimate focus on the vocation of the laity has sometimes led to the marginalization of religious life, or at least to regarding it once again as simply a sign, or as having a purely moral function for some Christians. For Karl Rahner the counsels are signs that objectivise aspects of faith, an approach for which he is criticized by Hans Urs von Balthasar who offers a Christological approach that brings him closer to how Deák interprets Aquinas. Balthasar and Aquinas focus on the love and obedience of Christ but differ in the stress they place respectively on person and nature. This sets the scene for a historical, and then a more systematic, presentation of Aquinas's thought. The analysis she gives in this first part supports Deák's view that there is a need to ground the counsels in a new vision of theological anthropology.

In the second part, *The Development of Saint Thomas's Thought on the Evangelical Counsels*, we see that Aquinas developed his thought and produced his writings on religious life under the pressure of a number of contemporary controversies. It was never simply a theoretical question for one who was himself a mendicant friar. One of these controversies was the mendicant debate, an argument set off by the objections of secular clergy to the new form of religious life established by St Francis and St

Dominic. This controversy rumbled on through the 13th century, involved all the great theologians of the mendicant orders, and gives a polemical edge to Aquinas' *Contra impugnantes Dei cultum et religionem* (1256), *De perfectione spiritualis vitae* (1270) and *Contra doctrinam retrahentium a religione* (1271). These are not the only texts in which Aquinas speaks of the evangelical counsels and the vows of religious life. He considers these topics also in his great systematic works, *Summa contra gentiles* and *Summa theologiae*, as well as in a number of other occasional writings. Deák considers all the relevant texts.

Aquinas is keen to defend not just the mendicant form of life but the vowed life in general. The three counsels of poverty, virginity or chastity, and obedience, were already well established as fundamental in earlier forms of monastic and eremitical life. Aquinas is obliged to treat of them again not only in response to the economic questions raised by the secular clergy (where will the mendicants get their money?), but also in response to controversies about the age at which people should be accepted into religious life and whether bishops, removed from living in poverty, could still be regarded as living in a 'state of perfection'. In the evolution of his writings the main themes of Aquinas' account emerge: the counsels are dispositions for perfection addressed to the main areas of human life (the threefold good identified by Aristotle), they are divine admonitions based on the words of Christ, they are instruments of divine love as well as effects of its transforming power, they constitute a state of perfection, and they are fundamental to religious life understood as sacrifice and so linked with the worship of God and the virtue of religion.

Deák shows how the later reception of Aquinas has been partial and that using his work in defence of ideas such as 'two classes of Christian' or 'supererogatory obligation', while

it does have some textual support in his writings, neglects not only other things that he says but also the context and orientation of his work. The goal Deák sets for herself is to read Aquinas's texts again but in the fuller context of his theological anthropology: the call of all Christians to holiness, the place of the counsels in the human person's journey towards God, most fundamentally the question of nature and grace. This goal is most fully developed in Part III, *A Thomasian View of the Counsels*, but it has already guided the historical account given in Part II.

Central to Deák's constructive argument is the point that the evangelical counsels – advice from Jesus, our wise friend – must be seen as a natural flowering of the Christian life, the perfection of the dynamism of love. Anyone who follows Christ faithfully will come to the point of receiving his wise advice and they will try to follow it in their lives. Many have done so and have not needed to make the vows of religion in order to do so. So the vows by which men and women publicly commit themselves to this search are not simply identical with the evangelical counsels themselves. Clarifying this point is one of the most helpful contributions of Deák's book.

Another very important, and inspiring, contribution is her presentation of the dynamism of love. Chapter VII alone makes this book worth reading: it is a beautiful piece of work showing how the dynamism of love, as understood by Aquinas, is the foundation of the counsels. It has sometimes been fashionable to regard Aristotle alone as the source of Aquinas's understanding of charity as friendship and this is then contrasted with Platonic understandings which seemed to combine more easily with strands of Christian nuptial mysticism, strands with which Aquinas is not normally linked. But Deák brings to bear

here another important recovery of contemporary Thomistic studies, which is to give due weight to the importance of Pseudo-Dionysius the Areopagite for the construction of Aquinas's theological anthropology. Specifically it means including an understanding of ecstatic love, drawing on Pseudo-Dionysius' *Divine Names*, within the more familiar understanding of charity as friendship, drawing on Aristotle's *Nicomachean Ethics*. This allows for a richer understanding not only of charity but of the evangelical counsels and of their role in the healing and transforming work of charity which is the grace of the Holy Spirit poured into human hearts. It also inserts the counsels firmly within an account of the Christian life as such, since the holiness to which all are called is simply the perfection of charity, life according to the new law of the gospel.

The final chapters bring together Aquinas's different approaches to the counsels, seeing ecstatic love as the meeting point of these different approaches, as well as considering how religious life relates to the 'natural' virtue of religion. The work concludes with an interesting section on the classical order of the counsels, and how Vatican II, unfortunately, changed it.

The importance of the topic, the fresh approach, and some key contributions to a renewed and profoundly theological understanding of the evangelical counsels, all contribute to make this a very valuable book. It should help to open new perspectives on religious life within the communion of the Church, understood in the perspective of Aquinas's thinking about nature and grace.

Vivian Boland OP

Thomas Keating és Tom S.:
Isten terápiája és a szenvedélybe-
tegségek. A középpontba vezető
ima és a tizenkét lépés

Ursus Libris, Budapest, 2014,
ford. és előszó Görföl Tibor.

Ez egy beszélgetős könyv. Két ember beszélget. Egyikőjük, Tom S. józanodó alkoholfüggő, aki 1978. október 5. óta nem fogyaszt alkoholt. Thomas Keating atyának köszönheti, hogy felismerte a spiritualitás és a vallás különbségét, valamint azt, hogy hogyan válthatók életre intuitív módon a tizenkét lépés alapelvei.

Beszélgőtársa Thomas Keating atya, ciszterci szerzetes, korunk egyik neves spirituális tanítója, a középpontba vezető ima, összpontosító ima (*centering prayer*) gyakorlatának kidolgozója.

Nehéz olvasmány. Nyitottságot, az AA történetének és gyakorlatának ismeretét feltételezi, valamint szükséges hozzá a spirituális út iránti nyitottság. Ha valaki úgy kezd az olvasásához, hogy mindezekkel nem, vagy csak hiányosan rendelkezik, ne szomorkodjon! Mire leteszi a könyvet, feltehetően már úton lesz...

Az AA-ról, röviden

– Sziasztok! Ferenc vagyok és alkoholista. Öt év, nyolc hónap és tíz nap óta nem fogyasztok alkoholt.

– Szia Ferenc! (Üdvözllet a csoport tagjai részéről.)

A világ számtalan pontján hangzik el ez a köszöntési formula, változó földrészekben, helyszíneken és nevekkkel, óráról órára, az Anonim Alkoholisták, az AA ülésein.

„Az Anonim Alkoholisták olyan férfiak és nők közössége, akik megosztják egymással *tapasztalataikat, erejüket és reményüket* azért, hogy megoldhassák közös problémájukat és segíthessenek másoknak felépülni az alkohollizmusból.

A tagság egyetlen feltétele az ivással való felhagyás *vágya*.

Az AA tagság nem jár illetékkel vagy díjjal, mi *önellátóak* vagyunk saját hozzájárulásainkból.

Az AA *nem szövetkezik* semmiféle szektával, felekezettel, politikai irányzattal, szervezettel vagy intézménnyel; nem kíván semmiféle vitába bocsátkozni, nem támogat és nem ellenéz semmilyen ügyet.

Elsődleges célunk *józanok maradni, és segíteni más alkoholisták józanodását.*”

Ezt a rövid ismertetőt az összes világnyelven, valamint számtalan más nyelven is olvashatják az érdeklődők a világ bármely pontján (a kiemelések jelen könyvismertető írójától származnak).

Az AA működése a tizenkét lépésre és a tizenkét hagyományra épül. Most csak az első három lépést idézzük:

1. Beismertük, hogy tehetetlenek vagyunk az alkohollal szemben – hogy életünk irányíthatatlanná vált.

2. Eljutottunk arra a hitre, hogy egy nálunk hatalmasabb Erő helyreállíthatja lelki egészségünket.

3. Elhatároztuk, hogy akaratunkat és életünket a *saját felfogásunk szerinti* Isten gondviselésére bízunk.

Az AA, mint spirituális alapokon működő önségítő csoport, egyik lényegi eleme, s a tagság, az odatartozás feltétele is egyben a tehetetlenség, a sorozatos próbálkozás utáni kudarcok, a vereség élményének a beismerése, a mélypont átélése. Az egyik alapító, Bill az utolsó kórházi kezelése alkalmával tapasztalta meg a végső kétségbeesést. Bár – akkor még – nem volt hívő, Istenhez kiáltott: „Ha van Isten, mutassa meg magát! Kész vagyok bármit tenni, bármit! Hirtelen vakító fény töltötte el a szobát. Belsőleg úgy éreztem, hogy hegytetőn vagyok, és nem szél, de a lélek fuvallatát éreztem. Aztán ráébredtem, hogy szabad vagyok. Elragadtatásom lassan elmúlt. Fe-

küdtem az ágyon, de egy ideig egy más világban voltam: a tudat új világában. Egy csodálatos Jelenlélet éreztem önmagamban és körülöttem...” Élete hátralévő részében már nem ivott.

Az AA egyik fontos sarkpontja, hogy úgy tekint az alkoholizmusra, mint betegségre. Az évek, hónapok, napok elmúlása után is életük végéig függőként tekintenek magukra. Sok józanodó szenvedélybeteg egy-két ülés után elhagyja a közösséget, képtelen azonosulni ezzel a szemléletmóddal. A függőséggel foglalkozó szakemberek közül is sokan túlzásként, merevségként, többen önfelmentésként tekintenek erre a megfogalmazásra, holott ez az AA-szemlélet (és több önségítő irányzat) egyik alapja.

Alkoholizálása kezdetén az alkoholista sokszor a felelőtlenség bűnébe esik. De amikor az ivás kényszerré válik, nem terhelhető teljes felelősséggel viselkedéséért. Akkor már megszállottságban szenved, ami ivásra ítéli őt, és az alkohol iránti fizikai érzékenysége garantálja végzetes esztelenségét és halálát.

Amikor azonban ráébresztik állapotának súlyosságára, szükségét érzi, hogy elfogadja az AA erkölcsi újjászületési programját, amelyet tömören kifejez a minden ülés elején és végén elhangzó AA-ima: „Istenem, adj lelki békét annak elfogadására, amin változtatni nem tudok; bátorságot, hogy változtassak azon, amin tudok; és bölcsességet, hogy felismerjem a különbséget.” (Az idézetek forrása: www.anonimalkoholistak.hu)

Isten terápiaja

Thomas Keating atyának a középpontba vezető imáról szóló könyve már korábban megjelent magyar nyelven (*Nyitott tudat, nyitott szív*, Filosz, Budapest, 2006, ford. Malik Tóth István). Ebben a könyvben a szerző áttekintést nyújt a kontemplatív imádság keresztény hagyományban betöltött szerepéről, formáiról, az evangélium kontemplatív dimenziójáról. Célja annak bemutatása, hogy megnyíl-

hatunk a végtelen számára, ennélfogva a végtelen lehetőségek számára.

Tom S., a beszélgető-kérdező társ csak néhány évvel fiatalabb Keating atyánál. Azt a keveset, amit tudhatunk róla, már a bevezetőben megosztottuk. Kérdései, tapasztalatai igen beszédesekek, dinamikus, önmagán folyamatosan dolgozó személyiséget mutatnak.

Keating atya több művében a szenvedő Jézust állítja középpontba. A passió folyamatában Jézus azonosul az emberi létállapottal, annak minden következményével. Jézus „átélte a magány, a bűntudat és a szorongás minden szintjét, amelyet bármely ember valaha érzett; az emberi nyomorúság, bűn és bűntudat iszonyú összessége szállt le rá”. (229.)

Többször is megjelenik a könyvben a függő ember tehetetlenségének, az élet irányíthatatlanságának képe, ami hasonlít a passióban leírt létállapothoz. (Ez az Anonim Alkoholisták első lépése lényegi elfogadásában válik megélhetővé a szenvedélybetegek számára.) Keating atya szerint a spirituális út megkezdéséhez paradox (?) módon ez a legjobb állapot, az, amikor az ember úgy érzi: „Zsákutcába került, padlón van, összeomlott. [...] Minél kétségbeesettebb, annál készségesebben keres segítséget”. (23.)

A beszélgetések során hihetetlen mélységeket és magasságokat érintenek a résztvevők. Gyakran merülnek fel Keresztes Szent János gondolatai, az érzékek és a lélek sötét éjszakáinak képeitől a teljes (lelki) egészség szentenciájáig: „[...] az egészséges emberségnek az a feltétele, hogy kifejezetten tudatában legyünk Istennek”. (146.) Ehhez kapcsolódik szorosan Keating atya egyik összefoglaló gondolata: „Az isteni bennlakozás azt jelenti, hogy Isten szeretetteljesen jelen van bennünk. A spirituális út elején még nem vagyunk tudatában. Ahogyan tudatossá válik, jelzi számunkra, hogy merre található az igazi boldogság. Ennek fényében újraértékelődik azoknak a bol-

dogságforrásoknak a jelentősége, amelyektől kielégülést reméltünk és vártunk. Pótlékként szolgálnak Isten helyett, amikor még nem tapasztaljuk meg a jelenlétét.” (147.)

A spirituális utat járva függőség és kegyelem összetartoznak. Járjunk rajta!

Kály-Kullai Károly

A recenziók szerzői

VÁRNAI JAKAB ferences szerzetes, teológus, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola rektora, a Fundamentális Tanszék vezetője; varnai.jakab@sapientia.hu

VARGA-JANI ANNA az ELTE BTK Filozófia Intézetének tudományos munkatársa, az MTA–ELTE Hermeneutika Kutatócsoportjának tagja; janianna@caesar.elte.hu

PETRES LÚCIA domonkos szerzetesnővér, filozófus, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Filozófia Tanszékének adjunktusa, mb. tanszékvezetője; petres.lucia@sapientia.hu

HOVÁNYI MÁRTON irodalmár, az MTA BTK ITI Modern Magyar Irodalmi Osztályának tudományos segédmunkatársa, az ELTE BTK összehasonlító irodalomtudományi programjának doktorandusza, a PPKE HTK teológia szakos hallgatója; hovanyi.marton@gmail.com

SZABÓ XAVÉR ferences szerzetes, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Bibliatudomány Tanszékének adjunktusa; szabo.xaver@sapientia.hu

PÁKOZDI ISTVÁN katolikus pap, egyetemi lelkész, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Gyakorlati Teológia Tanszékének vezetője, a *Praeconia* liturgikus szakfolyóirat főszerkesztője; ipakozdi55@gmail.com

SOMOS RÓBERT egyetemi tanár, a Pécsi Tudományegyetem BTK Filozófia és Művészetelméleti Intézetének vezetője, az MTA doktora, a Magyar Patrisztikai Társaság elnöke; somos.robort@pte.hu

VIVIAN BOLAND domonkos szerzetes, rendje generálisának helyettese, Santa Sabina, Róma; vivian.boland@gmail.com

KÁLY-KULLAI KÁROLY tanár, narkológus, mentálhigiénés szakember, szupervizor, a Sziget Droginformációs Alapítvány ügyvezetője, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola óraadó oktatója; kaly-kullai.karoly@sapientia.hu